

Toplumsal Cinsiyet Kavramı: Kapsam ve Tartışmalar

Sümeysra Ünalın Turan*

Giriş

Akademik yazında hatırı sayılır bir yer işgal etmesine karşın toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramı, gündelik dildeki kullanımıyla kafa karışıklığına yol açmakta; özellikle son yıllarda kavramın LGBTQ+ hareketiyle yan yana anılması, muhafazakâr camiada kavramın kullanılmasına yönelik güçlü bir reflekse neden olmaktadır. Bu tepkiler bazen makul sınırın ötesine geçerek kavrama ilişkin akademik müktesebat topyekûn yok sayılabilmektedir. Çalıştay esnasında kavrama yönelik tartışmaların olması, hatta artık kavramın kullanılmaması gerektiğine yönelik fikirlerin dile getirilmesi, beni, çelişkili şekillerde kullanılan toplumsal cinsiyet kavramının geçmişten bugüne serüvenini ele almaya ve hâlâ işlevsel bir araç olup olmadığını tartışmaya sevk etti. Zira kavrama yönelik tartışmaların etkin bir parçası olabilmek için önce kavramın geçmişten bugüne kapsam ve içeriğini, kavrama yönelik eleştirileri bilmek, sonra kavramın işlevselliğini tartışmak ve kelimeyi sadece popüler kullanımına hapsederek akademik fonksiyonunu gözden kaçırmamak gerektiğini düşünüyorum.

Sosyal Bilimlerde Feminist Bir Analitik Araç Olarak Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Yaygınlaşmasını feminizme borçlu olduğu için toplumsal cinsiyet kavramı, feminist bir analitik araç olarak kabul görmektedir. Ancak kavram feminist araştırmaların sınırlarını aşarak birçok farklı sosyal bilim disiplinde etkin şekilde kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet teriminin bugününe değinmeden önce, ortaya çıkışı, içeriği, kullanım amacı ve yaygınlaşma sürecine değinmek yararlı olacaktır.

Esasında kadın ve erkek arasındaki farklılığın ne kadarının biyolojik ne kadarının toplumsal olduğu sorusu sadece sosyologların değil antropolog, psikolog, psikiyatrist ve davranış bilimcilerin de ilgi merkezlerinden biri olmuştur. Toplumsal cinsiyetin tedavüle girmesinden önce cinsiyetin biyolojik yanı ile toplumsal-kültürel yanını ayıran bir kavram yoktur ve bu, bazı kavramsal ve entelektüel sorunlara yol açmıştır. Kimin tam olarak neyi sorunsallaştırdığı kestirilemediği için kadın-erkek rollerini tartışanlar, insan fıtratına müdahale etmekle suçlanabilmişlerdir. Cinsiyetin biyolojik ve toplumsal olarak ikiye ayrılarak incelenmesi, yani *gender* kelimesinin kullanılması ile bu sorunlar önemli ölçüde bertaraf edilmiştir.¹

Kavramın feminist ve sosyolojik bir araç olarak ortaya çıkmasını sağlayan bir dizi gelişme yaşanmıştır. Margaret Mead'ın 1935 yılında Yeni Gine'de üç farklı topluluğu incelediği antropolojik çalışması,² ilerleyen yıllarda toplumsal cinsiyet kavramının ortaya çıkışında kadınlık ve erkekliğin farklılaşmasında kültürün belirleyiciliğine örnek teşkil edecektir. Bu çalışmada Mead, söz konusu üç topluluğun ilkinde erkek ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Kadir Canatan, *Tematik ve Teorik Kur'an Okumaları Işığında Toplumsal Cinsiyet: Sembolik ve Etkileşimsel Bir Perspektif* (İstanbul: DBY Yayınları, 2023), 21-22.

² Bkz. Margaret Mead, *Sex & Temperament in Three Primitive Societies* (New York: Perennial an impr. of Harper Collins Publ, 2003).

kadınların birbirine çok benzer tutum ve davranışlar içerisinde olduğunu; kafatası avcılığı ve yamyamlıklarıyla dikkat çeken ikinci toplulukta her iki cinsin de maskülen olarak nitelenen bencil ve saldırgan davranışlar sergilediğini; üçüncü toplulukta ise ABD'dekinin zıttı bir rol farklılaşması bulunduğunu, kadınların baskın ve akılcı, erkeklerin ise uysal ve duygusal olup çocukları büyüttüklerini gözlemlemiştir.³ Bu çalışmanın yanı sıra sosyolojik rol kavramının kullanıma girmesi de toplumsal cinsiyet kavramının yerleşmesi ve anlaşılabilmesine etki etmiştir. Statüye, yani toplumda işgal edilen konuma göre belirli görev ve sorumlulukları üstlenme anlamını taşıyan rol, cinsiyet rollerinin de doğuştan olmadığı, toplumun cinsiyete atfettiği statüye göre değişebileceğini göstermesi bakımından toplumsal cinsiyet kavramını anlamaya yardımcı olmuştur.⁴ Son olarak bilindiği üzere toplumsal cinsiyet kavramını ilk ortaya atanlar, hangi toplumsal cinsiyet rollerine tabi olacağı temel bir problem olarak beliren interseks bireyler üzerinde çalışan tıp otoriteleri ve psikiyatristlerdir. İlk olarak 1950'lerde interseks çocuklarla çalışan psiko-nöroendokrinolog John Money ve ekibinin kullandığı kavram, 1960'ların başlarında psikiyatrist Robert Stoller tarafından detaylandırılmıştır. Kavram, zamanla tıbbi bağlamından hızla uzaklaşarak biyolojinin kader olmadığı mottosunu benimseyen feminist görüşün meşru bir epistemolojik bilgi biçimi olarak ifade edilmesini mümkün kılan bir sosyal bilimsel çerçeve sağlamıştır.⁵ Kavramın sosyal bilimlerde tanınması ve yerleşmesinde ise Ann Oakley'in 1972'de yazdığı *Sex, Gender and Society*⁶ adlı kitabı etkili olmuştur.⁷

Toplumsal cinsiyet kavramının doğuşu, feminizmin gelişim seyrinde önemli bir epistemolojik eşiğe işaret etmektedir. Kandiyoti'ye göre⁸ feminizmin metodoloji arayışının ilk evresinde bilimlerin erkek merkezli yapısına eleştiriler getirilmiş ve erkeğe tekabül eden "birey" kavramı sorgulanarak feminist analitik araç olarak "kadın" kullanılmış, "kadın bakış açısıyla" bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İkinci evrede kadınların ezildiği ve ikincilleştirildiği noktasında birleşen feminizmin farklı fraksiyonları, bu ezilmenin nedenine dair görüşler öne sürerek kadının konumunun düzeltilmesi için radikal düzeyde çözüm önerileri getirmişlerdir. Özellikle adlandırmadan da anlaşılacağı üzere, feminizmin en keskin söylemlere sahip olan sol tandanslı radikal kanadında, kadınların bir sınıf oluşturduğu vurgulanarak kız kardeşlik mottosuyla evrensel bir kadın kurtuluşu hareketi hedeflenmiştir. Ne var ki özellikle 1980'lerden itibaren evrensel olduğu iddia edilen, ancak Batılı orta sınıf heteroseksüel kadınların problemlerini içeren "kadın" kavramının tahtı sallanmıştır. Bir yandan postmodern-postyapısalcı eleştiriler, bir yandan Avrupa ve ABD dışında bambaşka gündemlere sahip feminist kadınların ortaya çıkması, diğer yandan açıklamacı-nedensel (pozitivist) paradigmanın, yerini inşayı merkeze alan yorumsamacı

³ John J. Macionis, *Sosyoloji*, çev. Vildan Akan, 13. bs, Nobel Akademik Yayıncılık (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017), 329.

⁴ Tina Chanter, *Toplumsal Cinsiyet*, çev. Mehmet Erguvan, 2. bs (Ankara: Fol Kitap, 2022), 26.

⁵ Chanter, *Toplumsal Cinsiyet*, 8.

⁶ Bkz. Ann Oakley, *Sex, Gender and Society* (London New York: Routledge, 2016).

⁷ Yıldız Ecevit, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", içinde *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, ed. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner, 4. bs (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, t.y.), 6.

⁸ Deniz Kandiyoti, "Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Çalışmaları", içinde *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, ed. Serpil Çakır ve Necla Akgökçe (İstanbul, t.y.), 124-26.

paradigmaya bırakmasına neden olan epistemolojik kriz⁹, “kadın sorunu” ifadesinin en baştan problemin kadının bizzatı kendisinden kaynaklanıyormuş gibi algılanma endişesini doğurması gibi nedenlerle “kadın” kelimesi işlevsel gücünü yitirmiştir. Kadınların din, etnisite, sınıf gibi cinsiyeti aşan ezilme deneyimlerini yok sayan, tüm kadınlık deneyimlerini tek potada eriten anaakım feminizmin etnosantrik “kadın” kavramı, bu evrede yerini “toplumsal cinsiyet”e bırakmış¹⁰ ve üçüncü aşama sayılan 1980’lerin ortalarından itibaren ise feminist disiplinin konusu daha net bir biçimde kadından toplumsal cinsiyete doğru kaymıştır.¹¹ Ezilmenin maddi temelleri üzerinde duran bir anlayıştan sınıf ve ırk da içeren kültürel farklılık söylemlerine yönelme, toplumsal cinsiyet çatısı altında erkeklik çalışmalarının da önünü açmıştır. Bütüncül bir kadın kategorisi olmadığı gibi iktidar konumları çeşitlilik gösteren farklı erkeklik biçimlerine yönelik çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır.¹²

Toplumsal cinsiyetin oluşum süreci ve kadın ile erkek arasındaki toplumsal cinsiyet farklılıklarını açıklamaya yönelik çeşitli teoriler öne sürülmektedir.¹³ Toplumsal cinsiyet farklılıklarına yönelik sınıflandırmalarda genellikle toplumsal hayatta kadınla erkeğe yönelik tutum ve rolleri biyolojiye indirgeyerek tek nedenle açıklayanlar biyolojik deterministler (diğer isimlendirmelerle doğacılar veya özcüler) olarak spektrumun bir ucuna; farklılıklarda toplum ve kültürü merkeze alanlar, sosyal inşacılar olarak skalanın diğer ucuna yerleştirilmişlerdir. Biyolojik deterministler, kadın ve erkek farklılığını kromozom ve hormonal farklılıklar gibi birtakım biyolojik niteliklere indirgerken çizginin öteki ucunda bulunan sosyal inşacılar, toplumsal cinsiyet farklılığının sosyal ve kültürel süreçlerden kaynaklandığını ileri sürmektedir. İnşacılar göre bu süreçler, zaman ve mekâna göre değişen toplumsal cinsiyete dair fikir ve uygulama sistemleri; kadın ve erkeklere farklı faaliyetler ve sorumluluklar tahsis eden toplumsal cinsiyete özgü iş bölümü yaratmakta; böylesi bir çerçeve içinde yetişen bireyler de uygun bir şekilde toplumsal cinsiyetlendirilmiş kimlik ve arzulara sahip olmaktadır.¹⁴

Toplumsal cinsiyet kavramı, inşacı kanatta bulunan feminist teorisyenlere, biyolojik determinist-özcü perspektifin kadın ve erkek arasında kadın aleyhine işleyen sistemin meşruiyetini cinslerin doğuştan getirdikleri niteliklere bağlayan çerçevesini, cinsiyete dayalı ilişki düzeneğinin bir toplumsal inşa, yani değiştirilebilir olduğu fikriyle sarsmalarını sağlama imkânı vermiştir. Bu yaklaşımda biyolojik cinsiyet değil kadınlık ve erkeklik tartışılmaktadır. Sosyalleşme süreci biyolojik dışı ve erkek bedenlerini cinsiyet rol beklentileri ve normları ekseninde toplumsal cinsiyetle

⁹ Joan W. Scott, “Toplumsal Cinsiyet Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi”, içinde *Feminist Tarihin Peşinde*, çev. Derya Demirler ve Fahriye Dinçer (İstanbul: BGST Yayınları, 2013), 83.

¹⁰ Deniz Kandiyoti, “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları”, içinde *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıl’a Giderken Türkiye’de Feminist Çalışmalar: Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan*, ed. Serpil Sancar, c. 1 (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 43-44; Kandiyoti, “Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Çalışmaları”, 124-26.

¹¹ Kandiyoti, “Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Çalışmaları”, 127.

¹² Serpil Sancar, *Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, 3. bs (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 25.

¹³ Sosyal psikolojik kuramlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehra Yaşın Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, 6. bs (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015).

¹⁴ Tony Bilton, vd., *Sosyoloji*, çev. Kemal İnal vd., 2. bs (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2009), 129-30.

yüklenmiş hâle getirmektir. Fizyolojik olarak bebek dünyaya getirme ve emzirme yetisine sahip olan kadına bu iki rol dışında toplumsal olarak yüklenen diğer sorumluluklar, erkeklerin de yapabileceği işlerdir. Başka bir deyişle kadının çocuğu dünyaya getirmesi biyolojik; onun tüm bakım ve yetiştirme işinden sorumlu tutulması toplumsaldır.¹⁵ Ancak doğal ve toplumsal olan o kadar iç içe geçmiştir ki bunları birbirinden ayırmak son derece güçtür. Bhasin'in deyişiyle bir bebeğin cinsiyeti öğrenildiği andan itibaren toplumsal cinsiyet normları paket hâlinde devreye girmekte; kıyafetlerden oyuncaklara, hitap tarzlarından davranış biçimlerine kadar farklı sosyalleşme süreçlerine tabi tutulan kız ve erkek çocukları, eğitim kurumları, ders kitapları, medya vb. kurumlar aracılığıyla normatif cinsiyet kalıplarını sürdürmeye teşvik edilmekte; bu kalıplar okul ve meslek seçimlerinde de kızların sosyal bilim, erkeklerin fen bilimlerine yönlendirilmesinde, kadınların bakım ve şefkat odaklı meslekleri tercih etmesinde etkili olmaktadır.¹⁶ Ancak inşacılara göre toplumsal cinsiyet sosyalleşmesi iletişimsel bir süreç olup birey pasif bir alıcı değildir¹⁷ ve inşa sürecinin bir parçası olan birey, bu toplumsal cinsiyet kalıplarını değiştirebilir.

Toplumsal cinsiyet kavramının sosyal bilimlerde nasıl bir analitik araç ve hangi alanlarda işlevsel olduğunu şu şekilde özetleyebiliriz: İlk olarak bu kavram biyolojik dişi (*female*) ve erkeği (*male*), toplumsal kadın (*woman*) ve erkeğe (*man*) dönüştüren sosyo-kültürel çerçeveyi göstermede işlevsel durumdadır.¹⁸ İkinci olarak tek bir kadın ve erkek kategorisinin bulunmadığı, kadınlık ve erkeklikleri, farklı sosyo-kültürel arka plana sahip kadınlık ve erkeklikten soyutlayarak ele alamayacağımızı öne süren bu kavramla, kadın-kadın; kadın-erkek, erkek-erkek gibi farklı ilişkisel düzlemleri incelemek mümkün olmuştur. Bu ilişkisel düzlemin merkeze yerleşmesi, sadece kadınlık değil ciddi bir erkeklik çalışması mükteşebatinin da oluşmasını sağlamıştır.¹⁹ Toplumsal cinsiyetin feminist perspektif açısından en işlevsel yanı ise bilime, tarihe, aile, eğitim, siyaset gibi tüm toplumsal kurumlara, gündelik hayata, dile sirayet eden ve “doğal”laştığı için fark edilemeyen erkek ve kadın arasındaki hiyerarşik ilişkiyi göstermesidir²⁰ ve bu onun analitik bir araç olarak kullanılmasının temel nedeni sayılabilir. Ayrıca değinildiği üzere kavram, hemcinsler arasındaki hiyerarşik ilişkileri incelemeye de elverişlidir. Toplumsal cinsiyet kavramının hemcinsler arasındaki güç ve iktidar ilişkilerini yansıtmaya²¹ Kuzey Hindistan'da damadın babasının gelinin babasından daha üstün ve daha saygın olarak görülmesi örnek verilebilir. Bu bölgede gelinin babası salt bir kız babası olması nedeniyle daima daha aşağı, itaatkâr bir

¹⁵ Kamla Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*, çev. Kader Ay (İstanbul: Kadav Yayınları, 2003), 3; Ecevit, “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”, 6.

¹⁶ Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*, 1-2.

¹⁷ Mehmet Tayfun Amman, “Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet- Sosyal, Bilimsel Yaklaşımlar-”, içinde *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II*, c. 2 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 18.

¹⁸ Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*, 58; Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, 19-20.

¹⁹ Hande Birkalan Gedik, “Feminist Hareketler”, içinde *Yeni Toplumsal Hareketler*, ed. Kartal, Bilhan ve Kümbetoğlu, Belkis, 4. baskı (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015), 117.

²⁰ Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*, 22.

²¹ Aksu Bora, *Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, 7. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 23.

konumdadır.²² Toplumsal cinsiyet kavramı, hemcinsler ve karşı cinsler arasındaki eşitsiz ilişkiyi ortaya koyması bakımından kabul görmüş, sınıf ve ırk kavramlarının yanına eklenerek sosyal bilimlerde tabakalaşma ilişkileri içerisinde yerini almıştır. Pratik hayatta ise eğitim, sağlık, siyaset gibi pek çok alanda toplumsal cinsiyete duyarlı politikaların geliştirilmesinde etkili olmuştur.

Toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyeti reddettiği, üçüncü cinsiyete kapı araladığı gibi düşüncelere zemin hazırlayan gelişmeler bir sonraki başlıkta “toplumsal cinsiyet eleştirileri” olarak ele alınacaktır. Bu başlıkta ise asıl dikkat çekmek istediğimiz husus, toplumsal cinsiyet kavramının feminist akademisyenlerce ilk ve klasik kullanımında, biyolojik cinsiyetin inkâr edilmediği; aksine biyolojik cinsiyeti ikrar ettiği gerekçesiyle ilerleyen yıllarda eleştirilerin hedefi olduğudur. Açık ve net şekilde kavramı sosyal bilim literatürüne sokanlar, biyolojik cinsiyetle toplumsal cinsiyeti ayırarak incelemektedir. Hâlâ da yaygın kullanım bu şekildedir. Kavramın bugünkü şöhretine ulaşmasını sağlayan Ann Oakley, cinsiyetin sabit olduğunu, ancak bir kültür meselesi olan toplumsal cinsiyetin toplumdan topluma değiştiğini öne sürmektedir:

“Toplumsal cinsiyet bir kültür meselesidir, erkek ve kadınların eril ve dişil olarak sosyal sınıflandırılmasına işaret eder. İnsanların erkek (*male*) ya da kadın (*female*) olduğu çoğunlukla biyolojik göstergelere göre anlaşılabilir. İnsanların eril (*masculine*) veya dişil (*feminine*) olduğu ise aynı şekilde anlaşılabilir, ölçütler yere ve zamana göre değişiklik gösterir. Cinsiyetin değişmezliğini kabul etmek zorunludur, ama böylece toplumsal cinsiyetin değişkenliği de kabul edilmelidir.”²³

Bu alanda Türkçe literatürde en çok atıf alan metinlerden biri olan Hindistanlı feminist Kamla Bhasin’in *Toplumsal Cinsiyet* adlı çalışmasında da biyolojik cinsiyetin sabit ve değişmez bir fizyolojik temel olarak ele alındığını görürüz. Kitapta yer alan biyolojik cinsiyet-toplumsal cinsiyet ayrımına yer verecek olursak;²⁴

Cinsiyet	Toplumsal Cinsiyet
Cinsiyet doğaldır	Toplumsal cinsiyet sosyo-kültürel, insan icadıdır.
Cinsiyet biyolojiktir. Cinsel organlardaki görünür farklılıklara ve bunlara bağlı olarak üreme işlevindeki farklılıklara işaret eder.	Toplumsal cinsiyet sosyo-kültürel, eril ve dişil niteliklere, davranış modellerine, rollere, sorumluluklara vs. işaret eder.
Cinsiyet değişmez, her yerde aynıdır.	Toplumsal cinsiyet değişkendir, zamana, kültüre, hatta aileye göre değişir.
Cinsiyet değiştirilemez.	Toplumsal cinsiyet değiştirilebilir.

Biyolojik cinsiyet ile toplumsalı ayırarak inceleme, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılığı inkâr anlamına da gelmez. Bazı toplumsal rollerin doğrudan biyolojik cinsiyetle ilişkili olduğu açıktır; fakat her şeyi biyolojik temele indirgemek doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim bu konuda Bhasin şöyle demektedir:

²² Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*, 23.

²³ Akt. Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*, 2.

²⁴ Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*, 2-3.

“Kadınlar ve erkekler arasında bazı biyolojik farklılıklar olduğunu inkâr edemeyiz, ancak kültürler arasında toplumsal cinsiyet rollerinin çok fazla çeşitlenmesi bunların yalnızca cinsiyet üzerine temellendirilip açıklanamayacağını gösterir. Bilimin basit bir kuralını hatırlamalıyız: ‘Değişkenler (toplumsal cinsiyet rolleri) sabitlerle (cinsel organlar ve kromozomlar ya da cinsiyet) açıklanamaz.’ Eğer biyoloji yalnız başına rollerimizi belirleseydi dünyadaki her kadının yemek yapıyor, çamaşır yıkıyor ve dikey dikey olmasa gerekirdi, fakat bunun böyle olmadığı açık. Çünkü profesyonel aşçıların çamaşırcıların ve terzilerin çoğu erkektir.”²⁵

Kavramın ortaya çıkma, yaygınlaşma ve popülerleşme sürecinde görüleceği üzere biyolojik cinsiyetle ilgili bir tartışma yoktur, toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kimliği biyolojik kadın ve erkek üzerine kuruludur. Ancak özellikle 1990’lardan itibaren postmodern ve postyapısalcılığın ve LGBT hareketlerinin yükselmesine paralel olarak günümüzde de kendimizi içinde bulduğumuz toplumsal cinsiyet tartışmaları başlamıştır.

Toplumsal Cinsiyet Kavramının İçeriğinin Genişlemesi ve Kavram Üzerine Yapılan Tartışmalar

1980’lerden itibaren yaygınlık kazanan toplumsal cinsiyet çalışmaları (*genderstudies*), pek çok üniversitede kadın çalışmalarının yerini almıştır. Feminist epistemolojiye bağlı araştırmacıların yanı sıra tarafsız sahada duran pek çok sosyal bilimci de toplumsal cinsiyet kavramına teveccüh göstermiştir. Fakat kavrama yönelik önemli eleştiriler de söz konusudur. Gündelik hayattaki kullanım ve popüler tartışmalar istisna tutulursa akademik sahada kavrama iki cepheden eleştiriler getirilmiştir. Feminist cepheden gelen tepkiler, kavramın, feminizmin “kadın” lehine olan taraflılığını sarmasına yoğunlaşırken postmodern-postyapısalcı eleştiriler olarak adlandıracağımız ikinci grup, bugünkü toplumsal cinsiyet tartışmalarının da zeminini hazırlamıştır.

Feminist bir analitik araç olarak tedavüle giren toplumsal cinsiyet kavramı ile ilk etapta doğal olarak sadece kadınlar incelenmiş ve kavram neredeyse kadınla eş anlamlı şekilde kullanılmıştır. Fakat zamanla akademik meşruiyet arayışının bir parçası olarak toplumsal cinsiyet kavramı feminizmin keskin dili ve siyasetinden ayrışma aracı olmuş, daha nötr ve tarafsız bir terim olarak algılanmaya başlamıştır.²⁶ Bazı feministler tarafından kavramın eleştirilerin odağı hâline getirilmesinin nedeni tam da bu tarafsızlık iddiasıdır.²⁷ Onlara göre feminizmin önceki evresinde kullanılan “kadın” kavramının aksine toplumsal cinsiyet ifadesi, kadınları kapsar, fakat adlarını zikretmez, dolayısıyla tehdit edici bir kavram olarak algılanmaz. Dahası bu kavram “kadın”ı görünmez kıldığı gibi dikkati ilişkilere kaydırıldığı ve erkeği de inceleme nesnesi yaptığı için kadının merkeziliğini yitirmesine yol açar. Hatta bazı eleştirmenler hem erkeği hem kadını içerdiği için toplumsal cinsiyet kavramının kadınlara olan ilgiyi azalttığını, akademik ilgiyi erkeklerin üzerine çektiği için onların toplum içerisinde sahip oldukları

²⁵ Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*, 9.

²⁶ Scott, “Toplumsal Cinsiyet Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi”, 66-67.

²⁷ Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*, 59.

statünün pekişmesine aracılık ettiğini öne sürmektedir.²⁸ Dolayısıyla toplumsal cinsiyetin feminizmin aktivist karakterinin yitirilmesine kapı aralayan nesnel konumu, bazı feministler için feminist idealden kopuşa işaret etmektedir.

İkinci grup eleştiriler ise postyapısalcı feministlerden gelmiştir. Postyapısalcı çerçevenin, tüm yerleşik kavramları masaya yatırmış ve toplumsal cinsiyet de nasibini almış, yapısökümcü perspektifle toplumsal cinsiyet kavramı sorgulanmıştır. 1990'lı yıllarda bu yönden gelen eleştirilerde, toplumsal cinsiyetin kadın ve erkek olmak üzere iki cinsiyetin kabulüyle yola çıktığı ve dolayısıyla biyolojik kadın ve erkek kategorilerini pekiştirdiği iddia edilerek biyolojik cinsiyetin de toplumsal olarak inşa edildiği ve heteronormatif kabullerin iki cins dışında kalanları marjinalleştirerek dışladığı vurgulanmıştır.²⁹

Bu sorgulama ve tartışmalar, bugün toplumsal cinsiyet kavramı üzerindeki konsensüsün sarsılmasına, kavramın iki şekilde kullanılmasına yol açmıştır. İlk kullanım bugün de yaygın olarak kabul edilen biyolojik cinsiyet-toplumsal cinsiyet şeklindeki ayrım üzerine kurulu klasik kullanımdır. İkincisi ise bu ayrımı reddeden ve biyolojik cinsiyeti de toplumsal bir inşa meselesi olarak değerlendiren postyapısalcı-postmodern yaklaşımdır.

Esasında toplumsal cinsiyet-biyolojik cinsiyet şeklinde ayrım yapılmasının sakıncaları, bu ikiliğin Batı düşüncesinin dikotomik ayrımlar üzerine kurulu sisteminde bir tarafın doğaya/kadına; diğer tarafın kültüre/erkeğe denk düştüğü yaklaşımını ikrar ettiği/edeceği endişesi ile postyapısalcı eleştirilerden de önce bazı feministlerce dile getirilmiştir. Örneğin Maria Mies'e göre cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki fark, doğayı kültürden ayıran ikilik modelini izler. Kadınlar için bu ayrımın Batı düşüncesinde uzun ve feci bir geleneğe sahip olduğunu vurgulayan Mies, modern bilimin gelişmesinden itibaren kadınların doğa ile özdeşleştirildiğini; dolayısıyla cinsiyeti biyolojik, toplumsal cinsiyeti kültürel olarak kabul etmenin, insanlar arasındaki cinsel farklılığı bir anatomi sorunu ya da bir sorun olarak kabul etmek isteyenlere kapı açacağını ifade eder.³⁰

Mies'in yaklaşımında olduğu gibi bazı feminist ve sosyologlar biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet şeklinde ayrım yapmanın sorun teşkil ettiğini; biyolojik cinsiyetin-bedenin, toplumdan-kültürden ayrı düşünülmemeyeceğini dile getirmişlerdir. Esasında biyolojik cinsiyet-toplumsal cinsiyet ayrımı yapan feministler de biyolojinin üzerindeki toplumsal etkiyi kabul etmişler, sosyolojik anlamda bir ideal tipleştirme olarak bu ikiliği analitik bir araç olarak kullanmışlardır.

Toplumsal cinsiyet kavramına yöneltelen postyapısalcı eleştirilerde ise bedenin toplumsal-kültürel etkiye açık olduğu fikri daha ileri götürülmüş, cinsiyetin biyolojik ve toplumsal boyutu *gender* kavramı içerisinde eritilerek biyolojik cinsiyet de bir toplumsal inşa meselesi olarak değerlendirilmiştir. Yapıbozumcu olarak nitelenen bu yaklaşımda, esas olarak biyolojik kökenli kavramsallaştırma bir kenara atılarak bütünlük gerçekliğe gönderme yapan bir kavram olarak toplumsal cinsiyet

²⁸ Bonnie G. Smith, *Kadın Çalışmaları: Temeller*, çev. Özde Çakmak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 122.

²⁹ Judith Butler, *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, çev. Başak Ertür, 4. bs (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 54.

³⁰ Akt. Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*, 58.

kullanılmıştır.³¹ 1990'lerden itibaren toplumsal cinsiyet kelimesinin kullanımında meydana gelen bu sapmada³² çalıştayda da ismi sıklıkla zikredilen Judith Butler'ın görüşleri oldukça etkili olmuş, bu fikirler, hem akademik camiada büyük ses getirmiş hem de LGBTQ hareketine meşru söylemsel zemin sağlamıştır. Cinsiyet ve cinsellik kategorilerini birbirine karıştırarak, bozarak, “başlarına bela açarak” toplumsal cinsiyetin ötesine geçmek (*transgendering*) gerektiğini iddia eden Butler,³³ toplumsal cinsiyeti bir toplumsal performans türü olarak biyolojik bir öz'e gönderme yapmaksızın açıklamaya çalışır,³⁴ toplumsal cinsiyet dışında bir cinsiyet kavramı olmadığını; cinsiyetin inşa edilmiş ve varlığını işleyen bir kurgu olduğunu iddia eder.³⁵ Ona göre biyolojik cinsiyete yüklenen anlamları, cinsiyetlere atfedilen değerleri belirleyen de toplumsal cinsiyettir.³⁶ Özünde hiçbir şey biyolojik ya da kültürel açıdan erkek ya da kadın değildir, bu tür adlar, insanların niteliklere özelliklere ve davranışlara atfettiği adlardır. O hâlde kişi erkek, kadın, kız çocuğu, oğlan çocuğu, kız evlat, oğlan evlat gibi adlarla kapsanan kurallara göre cinsiyeti ve toplumsal cinsiyeti performe eder. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet eşit biçimde bu atfedilmiş adları çevreleyen kuralların hareketleri ya da performanslarıdır.³⁷

Bahsi geçen bu postmodern-postyapısalcı toplumsal cinsiyet anlayışı önemli eleştiriler almıştır. Örneğin bu yaklaşım radikal bir sosyal inşacılık olarak nitelenmiş, Butler'da özne ve maddi gerçeklik analizinin olmayışı ciddi bir eksiklik olarak görülmüş, bu perspektifin erkek tahakkümünü ve kadınların ezilmişliğini bir tür değişebilecek insan kişiliğine indirgeyerek cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerini görmediği ve determinizm çıkmazından kaçarken volontarizme saplandığı iddia edilmiştir.³⁸ Ayrıca cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki tüm ayrımın ortadan kaldırılmasının toplumsal cinsiyetin doğallaştırılması tehlikesini getireceği öne sürülmüştür.³⁹ Toplumsal cinsiyet(ler)le bireylerin istedikleri gibi oynayacakları, neredeyse teatral (*performance*)⁴⁰ “temsiller” oldukları düşüncesi, toplumsal cinsiyetlerin simgesel, söylemsel ve parodiye dayalı yanlarının, kadınların maruz kaldığı ezilmenin maddi ve tarihsel gerçekliği pahasına öne çıkarılması, birçok feminist tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.⁴¹

Daha önce de değinildiği gibi Butler'ın toplumsal cinsiyet kavramına getirdiği bu açılım, kavramın birbiriyle çelişen iki şekilde kullanımına yol açmıştır. İlkinde cinsiyet verili sabit bir durum iken toplumsal cinsiyet sosyal olarak inşa edilmektedir.

³¹ Sancar, *Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, 182.

³² Nicole-Claude Mathieu, “Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet”, içinde *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, ed. Helena Hırata vd., çev. Gülnur Acar-Savran (Ankara: DİPnot Yayınları, 2015), 83.

³³ Mathieu, “Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet”, 82.

³⁴ Sancar, *Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, 182.

³⁵ Meral Timurturk, “Cinsiyet Eşitsizliği Sorunu”, içinde *Sosyal Problemler Sosyolojisi: Dünyadan ve Türkiye'den Örnekler*, ed. Nurşen Adak (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2009), 138.

³⁶ Joan W. Scott, “Toplumsal Cinsiyet Hala Faydalı Bir Analiz Kategorisi mi?”, içinde *Feminist Tarihin Peşinde*, çev. Aslan, Özlem (İstanbul: BGST Yayınları, 2013), 182.

³⁷ Smith, *Kadın Çalışmaları: Temeller*, 137.

³⁸ Sancar, *Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, 183-84.

³⁹ Mathieu, “Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet”, 82.

⁴⁰ *Performance*, Butler'ın toplumsal cinsiyet davranışlarının tersine döndürülmek üzere tekrarlanmaları anlamında kullandığı sözcüktür.

⁴¹ Mathieu, “Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet”, 83.

ikincisinde ise toplumsal anlamlandırma ve tanımlamanın bir parçası olarak kabul edilen cinsiyet, toplumsal cinsiyetin altında konumlandırılarak ondan ayrı tutulmaz.⁴² Ancak akademik camiada çoğunlukla toplumsal cinsiyet-biyolojik cinsiyet ayrımı esas alınmakta; toplumsal cinsiyet kavramının kadınlık ve erkekliğin oluşumundaki kültürel-toplumsal etkiye tekabül ettiği noktasında neredeyse konsensüs bulunmaktadır. Yine de toplumsal cinsiyetin, biyolojik cinsiyeti de içerecek şekilde kullanılmaya başlanmasının getirdiği kafa karışıklığına, bazı Batı ülkelerinde gündelik hayatta kavramın kullanım alanının genişlemesi ve olayları-durumları yorumlamada Türkçe çeviride yaşanan karmaşa da eklenince mesele içinden çıkılması zor bir hâle gelmektedir.

Bilindiği gibi Türkçede cinsiyetin toplumsal yönüne işaret eden *gender* gibi bir sözcük bulunmamaktadır. *Gender*, bazı Batı dışı ülkelere anlamayı kolaylaştırmak üzere kelimenin manasını içerisinde bulunduran bir söz öbeği şeklinde çevrilmiştir. Türkçedeki “toplumsal cinsiyet” kavramı da bu gruba girmekte ve kavram, bizzat anlamını içermektedir. Dolayısıyla Türkçede toplumsal cinsiyet, anlamını içkin bir sözcük olduğu ve biyolojik cinsiyet karşılaştırması temel alınarak üretildiği için kavramın anlamı Batı dünyasına göre daha nettir. Fakat sözcük dağarcığında *gender* terimini bulunduran Batı ülkelerinde bu kavram üzerine dönen tartışmalar Türkiye’ye de sıradığı için kavram üzerinde bir çekince durumu hâsıl olmuştur. Batı’da akademik bir kelime olarak gündeme gelen *gender*, zaman içerisinde gündelik dilde biyolojik cinsiyetin yerini alacak şekilde de kullanılmaya başlamıştır. Bu sadece Butlerci anlamda toplumsal cinsiyetin cinsiyeti de içerecek ve biyolojik cinsiyeti reddedecek şekilde kullanılması şeklinde muhalif-ideolojik bir tavırdan kaynaklanmamaktadır. Bir grup feminist, LGBTQ aktivisti ve akademisyen kavramı bu şekilde kullansa da gündelik dilde *gender*, terim anlamından bağımsız olarak yaygınlaşmıştır. Çünkü biyolojik cinsiyet (*sex*) ifadesi, aynı zamanda cinsel ilişki anlamına geldiği için daha nazik bir kelime olan “*gender*”ın gündelik dilde kullanım alanı genişlemiş,⁴³ özellikle çocukların yanında kullanılmaktan imtina edilen *sex* kelimesi gözden düşmüştür. Doğal olarak herhangi bir ideolojik amaç taşımadan da biyolojik cinsiyet yerine *gender* ifadesi kullanılmıştır. Örneğin Türkiye’de de yaygınlaşmaya başlayan cinsiyet açıklama partisi (*genderrevealparty*), aslında biyolojik cinsiyetin merkezde olduğu bir pratiktir.⁴⁴ Bu partide bebek bekleyen çift, davetlilerin huzurunda pembe-mavi materyallerle bebeklerinin erkek mi kız mı olduğunu ilan eder. Biyolojik cinsiyet merkezli bu uygulamada dahi *gender* ifadesinin kullanılması, kavramın pratik hayatta ideolojiden bağımsız kullanımına bir örnektir. Fakat kavramın içerdiği biyolojik cinsiyetin de inşaaya konu olması durumundan ve kavramın geniş anlam spektrumundan habersiz olunmasından dolayı Türkiye’de bazı muhafazakâr kişiler, duydukları kaygı ve endişeler nedeniyle toplumsal cinsiyet ifadesinin geçtiği her pasajı, biyolojik cinsiyetin reddedilmesi, üçüncü cinsiyetin

⁴² Kandiyoti, “Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Çalışmaları”, 123-40.

⁴³ Scott, “Toplumsal Cinsiyet Hala Faydalı Bir Analiz Kategorisi mi?”, 181-96.

⁴⁴ Bu örneği hatırlatan değerli öğrencim Şeyma Nur Özcan’a teşekkür ederim.

kabulü gibi farklı şekillerde yorumlamış ve kavrama yönelik güçlü bir refleks geliştirmişlerdir.

Toplumsal cinsiyet kavramına karşı oluşan şüpheli muhafazakâr tavır aslında yeni başlayan bir durum değildir. 1995 yılında Pekin’de gerçekleştirilen “Birleşmiş Milletler Dördüncü Dünya Kadın Konferansı”nda toplumsal cinsiyet kavramının nasıl tanımlanacağı konusunda bir uzlaşmaya varılamamış; tamamen biyolojik bir tanımda ısrar edenlerle erkeklerin ve kadınların toplumsal olarak inşa edici rollerine gönderme yapmak isteyenler arasındaki anlaşmazlık tam olarak açık olmayan bir önerenin oluşturulmasına neden olmuştur. Konferans neticesinde toplumsal cinsiyet teriminin “kendi olağan genel kabul gören” anlamıyla kullanıldığı beyan edilmiştir. Anlamın apaçık ortada olduğu varsayımıyla bu “genel kabul”ün ne olduğu açıklanmamıştır. Dolayısıyla bu muğlak durumu bertaraf etmek için bazı temsilciler kendilerini, kavramdan ne anladıklarına dair açıklama yapmak zorunda hissetmişlerdir. Örneğin Guatemala temsilcisi “Guatemala halkının ahlâki, manevi, yasal, kültürel ve doğal ölçütleri uyarınca, Guatemala toplumsal cinsiyet kavramını kadınlara ve erkeklere gönderme yapmak suretiyle sadece dişi ve erkek toplumsal cinsiyet olarak yorumlar” ifadesini kullanmış; Peru “cinsel hakların sadece heteroseksüel ilişkilere gönderme yaptığını” vurgulamış; Vatikan temsilcisi ise toplumsal cinsiyetin yaygın anlamını “erkek veya kadın biyolojik cinsel kimliğe dayanır...” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁵ Dünyada sayılı-kadın-toplumsal cinsiyet araştırmacılarından birisi olarak kabul edilen Deniz Kandiyoti de kendisiyle yapılan farklı söyleşilerde geçmişten gelen bu eleştirilerin bugün yaygınlaşması ve popülerleşmesinde siyasi gelişmelerin etkili olduğunu, “toplumsal cinsiyet karşıtı” nitelemesiyle kavramın tanınmaz hâle getirildiğini ve bu şekildeki popüler kullanımın analitik değil politik olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶

Türkiye’de de ailenin-neslin geleceğine dair duyulan endişeler nedeniyle toplumsal cinsiyet kavramına yüklenilmesinde kavramın bu şekilde bağlamından kopartılarak kullanılmasının etkisi büyüktür. Zaten “damgalı” olan toplumsal cinsiyet ifadesinin yanına bir diğer tartışmalı kelime olan eşitliğin getirilmesiyle oluşan “toplumsal cinsiyet eşitliği” terkihi ise bazı muhafazakârları daha da tedirgin etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği ifadesinin kadın ve erkeğin biyolojik eşitliğini de içerdiği düşüncesi ve bu ifadeyle tüm cinsel yönelimlerin kucaklanacağı endişesi bazı dindar-mütedeyyin insanların bu kavramlara ve buna yönelik söylem ve politikalara tepki göstermesine neden olmaktadır.

Avrupa Birliği tarafından finanse edilen ve Türkiye’nin kadın araştırmalarında önde gelen akademisyenlerden Yıldız Ecevit tarafından hazırlanan *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği* kitapçığında, eşitlikten kastın biyolojik değil hak, sorumluluk ve fırsatlarda eşitlik olduğu vurgulanmış; ancak eşitliğin farklı toplumsal cinsiyet kimlikleri ve cinsel

⁴⁵ Scott, “Toplumsal Cinsiyet Hala Faydalı Bir Analiz Kategorisi mi?”, 183-85.

⁴⁶ Bkz. Alev Özkan, “Deniz Kandiyoti ile Söyleşi 4: Kısaçtaki Kadın Hareketi”, t.y., <https://www.youtube.com/watch?v=thvSq0al6z0>; Deniz Kandiyoti, Deniz Kandiyoti - Asgari Zeminde Kadın Nedir? Toplumsal Cinsiyete Eleştirel Bakan Feministler, röportaj yapan Bertil Emrah Öder, 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=cn2IF-K0D7A&t=5s>.

yönelimleri de kuşatacağı söylemi ile muhafazakâr kaygıları haklı çıkaracak bir çerçeve çizilmiştir:

“Eşitlik, kadınların ve erkeklerin aynı olacağı anlamına gelmez. Kadınların ve erkeklerin haklarının, sorumluluklarının ve fırsatlarının erkek ya da kadın olarak doğmalarına bağlı olmayacağı anlamına gelir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumsal cinsiyet kimliği (eril ve dişil olanla ilişkilendirilen sosyal beklentiler ve normlar) ve cinsel yönelim ile ilgili daha geniş eşitlik kavramlarına da işaret eder/etmelidir.”⁴⁷

Bu metinde ve genel olarak eşitlik yaklaşımında vurgu kadın ve erkek üzerinde olmakla birlikte, hak, sorumluluk ve fırsatlar açısından farklı cinsel kimlik ve yönelimlere sahip insanları da kuşatan bir eşitlik söyleminin öne çıktığı görülmektedir. Yasal, siyasal ve toplumsal alanda hiçbir insana ayrımcılık yapılmaması İslâmi açıdan sorun teşkil etmese de dinî sınırlar dışında kalan cinsel kimliklerin çeşitli politikalara ve sözleşmelere konu alması bu durumun normalleşeceği ve meşru görüleceği kaygısını doğurmaktadır. Muhafazakâr olarak bilinen ve iktidara yakın olarak nitelenen KADEM temsilcileri de bu kaygılardan dolayı sıklıkla toplumsal cinsiyet kavramıyla kadın ve erkeği kastettiklerini açıklama gereği duymuş, kuruldukları günden itibaren “eşitlik” yerine “adalet” kelimesini kullanmış ve her yıl toplumsal cinsiyet adaleti kongresi düzenlemişlerdir. Muhafazakâr gruplar arasında toplumsal cinsiyet kavramına yönelik Emrah Hoca’nın da zikrettiği ayrışma, İstanbul Sözleşmesi’nde belirgin hâle gelmiş, muhafazakâr cemahtaki toplumsal cinsiyet tartışmaları, İstanbul Sözleşmesi’nin yanında ya da karşısında yer almak suretiyle alevlenmiştir. Sözleşmenin feshinden önce KADEM, eşitlik ve toplumsal cinsiyet konusunda yukarıda değinilen hassasiyetlerine rağmen açık hedef hâline getirilmiş; hatta bu STK, hakkındaki iddialara yönelik bir basın açıklaması yapmış ve bir süre sonra sözleşmenin ne olduğu ve neden bu sözleşmeye destek verdikleri hakkında 16 maddelik bir açıklama yayınlamışlardır.⁴⁸ KADEM, 11 Temmuz 2019 tarihinde yaptığı basın açıklamasında, toplumsal cinsiyet ifadesiyle eşcinselliği ya da cinsiyetsizleştirmeyi kastetmediklerini, kendilerinin eşcinsellik gibi eğilimleri sapkın olarak nitelediklerini beyan ederek muhafazakâr kesimden yükselen tepkileri yatıştırmaya çalışmıştır. Bu basın açıklamasında toplumsal cinsiyet kavramının işlevselliğine dair sarf edilen cümleler önem arz etmektedir:

“... Yeni bir cinsiyet üretmeye çalışmak, bunu meşru kılmak ve Yaratılışı değiştirmeye yeltenmek kimsenin haddi değildir.”⁴⁹ Öte yandan literatürde kimi zaman sapkın eğilim ve yönelimleri savunanların Toplumsal Cinsiyet kavramının içine kendilerini de dâhil ettikleri görülmektedir. Kavramın bu şekilde esnetilmesi, uluslararası literatürde de eksiksiz bir şekilde kabul görmüş bir argüman değildir. Diğer

⁴⁷ Yıldız Ecevit, *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları* (Ankara: Ceid Yayınları, 2021), 25, <https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/toplumsal-cinsiyet-esitliginin-temel-kavramlaripdf.pdf>.

⁴⁸ Bkz. “İstanbul Sözleşmesi Hakkında”, 20 Ocak 2020, <https://kadem.org.tr/istanbul-sozlesmesi-hakkinda/>

⁴⁹ Koyu renkler orijinal metinde yer almaktadır.

yandan kadından ve erkekten beklenen rollerin dağılımını ifade edecek daha güçlü bir kavram da bulunmamaktadır.”⁵⁰

Sonuç

Bugün toplumsal cinsiyet kavramı ve kapsamı üzerinde bir uzlaşma olmadığı, terimin bazen birbiriyle çelişecek şekilde kullanıldığı açıktır. Ancak kuramsal olarak bakıldığında kavramın iki şekilde kullanıldığı ve araştırmacıların kuramsal perspektiflerine göre bu yaklaşımlardan birini tercih ettiği görülmektedir. Genel kabul gören klasik yaklaşım, biyolojik cinsiyet-toplumsal cinsiyet ayrımı üzerine kuruludur. Bu ikilik, modern doğa-kültür ikiliğini beslediği, biyolojik cinsiyete yüksek statü verdiği gibi feminist eleştirilere karşı pek çok toplumsal kuramda hemcinsler ve karşı cinsler arasındaki hiyerarşik ilişkiyi incelemeye elverişli işlevsel bir ideal tipleştirme olduğu için oldukça kullanışlıdır. Muhafazakâr bir gözlükle bakıldığında ise kadın ve erkek biyolojik cinsiyetini kabulle yola çıkan, toplum ve kültürün beden üzerine etkisini kabul etmekle birlikte ontolojik olarak kadın ve erkeği onaylayan bir kullanımdır. Hatta “sex”i biyolojik cinsiyet; “gender”i toplumsal cinsiyet olarak çevirmeye devam ettikçe cinsiyetin doğal ve değiştirilemez olduğu ve toplumsal cinsiyete neden olan bir biyolojik bedene sahip olma durumunun pekiştirildiği gerekçesiyle postmodern-postyapısalcı yaklaşımda bu ayrıma karşı çıkmaktadır.⁵¹

Kuramsal açıdan toplumsal cinsiyet kavramının ikinci kullanımı Butler’la özdeşleşen postyapısalcı perspektiftir. Buna göre cinsiyet-toplumsal cinsiyet ikiliği kaldırılarak biyolojik beden, toplumsal cinsiyet içerisinde eritilir, biyolojik beden de bir toplumsal-kültürel inşa meselesi olarak ele alınır. Klasik yaklaşımda biyolojinin üzerindeki toplumsal etki kabul edilirken insanın varoluşsal olarak kadın ve erkek bedeninde dünyaya geldiği inkâr edilmez. Postyapısalcı yaklaşımda ise biyolojik cinsiyet, “atanmış” cinsiyet olarak tarif edilerek yaşam boyunca inşaya, tercihlere açık bir maddesel zemin olarak ele alınır.

Kavramın kuramsal olarak bu ikili kullanımı zaman zaman çelişki doğursa da akademik sahadakiler için bu durum sorun teşkil etmez. Toplumsal cinsiyetle ilgilenen akademisyenler benimsedikleri perspektife göre çalışmalar yaparlar. Gündelik hayatta kavramın çok farklı şekillerde kullanılması, özellikle son yıllarda toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerde görüleceği gibi aile, neslin devamı vb. tüm endişelerin müsebbibi olarak etiketlenerek günah keçisi ilan edilmesi, endişe verici bir durumdur. Zira toplumsal cinsiyet, bu hareketlerde tamamen akademik bağlamından kopartılarak ne olduğunu kullananların da kavrayamadığı damgalı bir kavrama dönüşmekte, toplumsal cinsiyet çalışmaları (*genderstudies*) bölümlerinin kapatılması gerektiği gibi yasakçı söylemler dillendirilmekte, hatta bu konuda eyleme geçilebilmektedir.

Bu çalıştayda da sıklıkla meşruluğu tartışılan, yerine yeni kavram üretilmesi önerilen toplumsal cinsiyet kavramı, akademik alanda yerleşik, oldukça anlaşılır ve

⁵⁰ “KADEM, Hakkındaki İddialara Basın Açıklamasıyla Cevap Verdi”, 11 Temmuz 2019, <https://kadem.org.tr/kadem-hakkındaki-iddialara-basin-aciklamasiyla-cevap-verdi/#:~:text=KADEM%20i%C3%A7in%20Toplumsal%20Cinsiyet%2C%20yaln%C4%B1z,g%C3%B6rev%20ve%20sorumluluklar%C4%B1%20ifade%20eder>.

⁵¹ İlkey Özküraplı, “Türkçe Literatürde Trans Çalışmalarının İmkânı ve Trans Sorusu Üzerine”, içinde *Trans Çalışmaları: Cinsiyet ve Bilim*, çev. İlkey Özküraplı, t.y., 29-30.

analitik bir kavramdır. “Toplumsal cinsiyet hâlâ faydalı bir analiz kategorisi mi?” gibi sorular akademik alanda da sorulmakta ve her seferinde terimin faydası ikrar edilmektedir. Örneğin toplumsal cinsiyetin faydalı bir analitik araç olduğuna dair 1986’da yazdığı makalesiyle çok ses getiren Scott, 2010 yılında kavramın hâlâ faydalı olup olmadığını tartıştığı bir makale daha yazmış ve son tahlilde üzerinde dönen tüm tartışmalara rağmen kavramın hâlâ faydalı olduğu kanaatine varmıştır.⁵² Ben de toplumsal cinsiyet üzerine çalışan bir akademisyen olarak klasik toplumsal cinsiyet yaklaşımını benimsiyor, kavramın din sosyolojisi alanında analitik gücünü kabul ediyor, ilahiyat çatısı altındaki diğer disiplinlerde de daha fazla toplumsal cinsiyet araştırması yapılması gerektiğini düşünüyorum.

Kaynakça

- Amman, Mehmet Tayfun. “Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet- Sosyal, Bilimsel Yaklaşımlar-”. İçinde *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II*, 2:13-55. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Bhasin, Kamla. *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*. Çeviren Kader Ay. İstanbul: Kadav Yayınları, 2003.
- Bilton, Tony, Kevin Bonnett, Pip Jones, ve Tony Lawson. *Sosyoloji*. Çeviren Kemal İnal, Yeliz Kartal, Nurgök Özkale, ve Kasım Toraman. 2. bs. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2009.
- Bora, Aksu. *Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. 7. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Butler, Judith. *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. Çeviren Başak Ertür. 4. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Canatan, Kadir. *Tematik ve Teorik Kur’an Okumaları Işığında Toplumsal Cinsiyet: Sembolik ve Etkileşimsel Bir Perspektif*. İstanbul: DBY Yayınları, 2023.
- Chanter, Tina. *Toplumsal Cinsiyet*. Çeviren Mehmet Erguvan. 2. bs. Ankara: Fol Kitap, 2022.
- Dökmen, Zehra Yaşın. *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. 6. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.
- Ecevit, Yıldız. *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları*. Ankara: Ceid Yayınları, 2021. <https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/toplumsal-cinsiyet-esitliginin-temel-kavramlaripdf.pdf>.
- Ecevit, Yıldız. “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”. İçinde *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, editör Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner, 4. bs. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, t.y.
- Gedik, Hande Birkalan. “Feminist Hareketler”. İçinde *Yeni Toplumsal Hareketler*, editör Kartal, Bilhan ve Kümbetoğlu, Belkıs, 4. baskı., 104-32. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.
- “İstanbul Sözleşmesi Hakkında”. 20 Ocak 2020. <https://kadem.org.tr/istanbul-sozlesmesi-hakkinda/>.
- “KADEM, Hakkındaki İddialara Basın Açıklamasıyla Cevap Verdi”. 11 Temmuz 2019. <https://kadem.org.tr/kadem-hakkındaki-iddialara-basin-aciklamasiyla-cevap-verdi/#:~:text=KADEM%20i%C3%A7in%20Toplumsal%20Cinsiyet%2C%20yaln%C4%B1z,%C3%B6rev%20ve%20sorumluluklar%C4%B1%20ifade%20eder.>

⁵² Bkz. Scott, “Toplumsal Cinsiyet Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi”; Scott, “Toplumsal Cinsiyet Hala Faydalı Bir Analiz Kategorisi mi?”

- Kandiyoti, Deniz. “Çağdaş Feminist Çalışmalar ve Ortadoğu Çalışmaları”. İçinde *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, editör Serpil Çakır ve Necla Akgökçe, 123-40. İstanbul, t.y.
- Kandiyoti, Deniz. - Asgari Zeminde Kadın Nedir? Toplumsal Cinsiyete Eleştirel Bakan Feministler. Röportaj yapan Bertil Emrah Öder, 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=cn2IF-KOD7A&t=5s>.
- Kandiyoti, Deniz. “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları”. İçinde *Birkaç Arpa Boyu... 21 Yüzyıl’a Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar: Prof.Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan*, editör Serpil Sancar, C. 1. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Macionis, John J. *Sosyoloji*. Çeviren Vildan Akan. 13. bs. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.
- Mathieu, Nicole-Claude. “Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet”. İçinde *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, editör Helena Hirata, Françoise Laborie, Helene Le Doare, ve Daniele Senotier, çeviren Gülnur Acar-Savran, 76-86. Ankara: Dipnot Yayınları, 2015.
- Mead, Margaret. *Sex & Temperament in Three Primitive Societies*. New York: Perennial an impr. of HarperCollins Publ, 2003.
- Oakley, Ann. *Sex, Gender and Society*. London New York: Routledge, 2016.
- Özkazanç, Alev. “Deniz Kandiyoti ile Söyleşi 4: Kısaçtaki Kadın Hareketi”, t.y. <https://www.youtube.com/watch?v=thvSq0al6z0>.
- Özküralplı, İlkay. “Türkçe Literatürde Trans Çalışmalarının İmkânı ve Trans Sorusu Üzerine”. İçinde *Trans Çalışmaları: Cinsiyet ve Bilim*, çeviren İlkay Özküralplı, t.y.
- Sancar, Serpil. *Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. 3. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Scott, Joan W. “Toplumsal Cinsiyet Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi”. İçinde *Feminist Tarihin Peşinde*, çeviren Derya Demirler ve Fahriye Dinçer, 61-104. İstanbul: BGST Yayınları, 2013.
- Scott, Joan W. “Toplumsal Cinsiyet Hala Faydalı Bir Analiz Kategorisi mi?” İçinde *Feminist Tarihin Peşinde*, çeviren Aslan, Özlem, 181-96. İstanbul: BGST Yayınları, 2013.
- Smith, Bonnie G. *Kadın Çalışmaları: Temeller*. Çeviren Özde Çakmak. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- Timurturkan, Meral. “Cinsiyet Eşitsizliği Sorunu”. İçinde *Sosyal Problemler Sosyolojisi: Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler*, editör Nurşen Adak. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2009.